

1. Ceaușescu, evreii din România, rabinul-șef Rosen și cu mine

Primii mei ani în România, 1976-1989

La începutul anului 1976, am primit un apel telefonic de la New York, în care eram rugat să conduc o delegație a Comitetului Evreiesc American la București la sfârșitul lui februarie. Am acceptat imediat. Eram în Consiliul Național al CEA. Din câte știam, niciunul dintre predecesorii mei nu pusese vreodată piciorul în România: cu toate acestea, țara mă fascinase dintotdeauna. Mi-am adus aminte că citisem despre alăturarea României la Germania nazistă și Italia fascistă în cel de-al Doilea Război Mondial. În facultate, citisem despre Congresul de la Berlin, unde, în 1878, Marile Puteri au recunoscut independența României față de Imperiul Otoman.

Am citit de asemenea despre rolul României în lenta destrămare a ordinii europene după Congresul de la Berlin, înfrângerea sa de către Germania în Marele Război (Primul Război Mondial) și despre reîntoarcerea sa triumfătoare în luptă de partea Aliaților cu câteva zile înainte de semnarea Armistițiului, în noiembrie 1918. Aveam în minte chiar și o vagă imagine despre felul în care arăta capitala României, Bucureștiul. Știam că românii o numesc Parisul Estului și că în realitate era părăginită și decadentă în comparație cu Orașul Luminilor de pe malurile Senei. Dar, cine știe din ce motiv, Bucureștiul părăginit și decadent mă atrăgea. Poate că era vorba de farmecul necunoscutului sau de o noțiune romantică despre viața într-un loc îndepărtat al planetei despre care nu știam aproape nimic.

Realitatea m-a surprins atunci când eu și soția mea Carol ne-am îmbarcat la bordul unui zbor al companiei Tarom (compania aeriană națională a României) din Grecia spre România, la sfârșitul lui februarie 1976. Pășeam în necunoscut, iar avionul nu părea un aparat de zbor sigur, dar am aterizat în siguranță la București. Odată ce am ajuns în terminal, am pătruns

într-o altă lume. Atmosfera era un amestec de asprime, corupție și melancolie, atât de generalizată, încât o puteai percepe. În aeroport, detectoarele de metal nu funcționau, iar banda transportoare pentru bagaje era stricată. Bagajele noastre au fost aruncate de către angajații iritați, nebărbierți, îmbrăcați în salopete murdare pe niște mese din carton presat ponosite. Oriunde am fi privit, corupția era la vedere – înghionțiți de operatorii aeroportului, oficialii vamali căutau produse de contrabandă pe care să le confişte și apoi să le vândă probabil pe piața neagră.

În afara aeroportului, impresia de dezolare a devenit și mai profundă, datorită conversațiilor șoptite la colț de stradă, a camerelor de hotel în care fuseseră plantate microfoane, a informatorilor plătiți și a soldaților care umblau de colo colo, fumând țigări și pretinzând „atenții”. Străzile erau prost iluminate pentru a economisi energie, într-o țară aflată la marginea falimentului. Temperatura din camere era teribil de scăzută.

Am stat în cândva faimosul hotel al Bucureștilor, Athénée Palace, a cărui grandoare de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial pălise atât de tare, încât aproape că nu mai putea fi recunoscut. Când eu și Carol am ieșit din lift a doua zi dimineața, am văzut femei între două vârste și chiar mai în vârstă stând în patru labe și frecând podelele zgâriate ca vai de ele din holul hotelului. Carol a rostit cu fermitate: „Nu mă mai întorc niciodată aici.” Niciunul dintre noi nu și-ar fi putut imagina că optsprezece ani mai târziu aveam să mă întorc în România în calitate de ambasador al SUA.

În următoarele câteva zile am văzut multe locuri din București, însă preocuparea noastră principală a fost comunitatea evreiască a orașului. Înainte de război, aceasta număra în jur de 100.000 de oameni; acum, numărul lor scăzuse la aproximativ 20.000, cei mai mulți dintre aceștia fiind în vârstă. Prima noastră oprire a fost la birourile Federației Evreiești, aflate în vecinătatea Templului Coral, la mică distanță de hotel. Sinagoga, construită la sfârșitul secolului al XIX-lea, era sediul istoric al rabinului-șef al României.

Deși era luna februarie, sinagoga, asemenea multor clădiri din București, era neîncălzită. Cu toate că nu avea căldură și că necesita reparații urgente, frumusețea ștearsă a clădirii și măreața ei demnitate erau vizibile cu ochiul liber. Uitându-mă la bimah, cu „lumina eternă”

pâlpâind peste sulurile Torei și a familiarei inscripții ebraice de deasupra lor, m-am simțit ca acasă. Sinagogile tradiționale se aseamănă într-un fel familiar și primitiv pentru cei ca noi, care am crescut în cămine evreiești. Amintirile și sentimentele călătoresc împreună cu noi, chiar și atunci când stau ascunse bine. În astfel de ocazii, cum e vizitarea unei sinagogi cândva magnifice, acestea prind din nou viață.

Birourile federației se aflau într-o clădire de două etaje cu stuc galben, vizavi de sinagogă, de care le despărțeau o alee îngustă de piatră cubică. Acolo am fost întâmpinați de o delegație formată din liderii comunității, care veniseră cu flori și cu tradiționalele daruri de bun venit ale românilor: pâine (una mare și minunat împletită) și sare. Delegația și-a cerut imediat scuze pentru absența rabinului-șef Moses Rosen, care era plecat atunci din țară pentru vizita sa anuală, împreună cu soția lui, la un hotel cușer din Elveția. Era clar, din ton și din voce, că rabinul Rosen reprezenta adevărata putere în această comunitate evreiască, venerat și temut în egală măsură. Aveam să-l întâlnesc pe rabinul Rosen pentru întâia oară câțiva ani mai târziu, când m-am întors în București pentru a discuta cu Ceaușescu chestiunea evreilor din România, care între timp devenise și cauza mea. Liderii comunității evreiești și-au dat toată silința să explice cum funcționa sub conducerea rabinului Rosen atent organizata comunitate evreiască. O mare parte a acestui discurs era o retorică îndelung exersată, exagerată, a cărei intenție era de a-i impresiona pe vizitatorii străini cu vitalitatea comunității și dedicarea membrilor ei. Ni s-a spus că existau sinagogi funcționale, bucătării cușer, școli talmudice și teatre evreiești pe tot cuprinsul României.

În realitate, descrierea semăna mai degrabă cu un sat al lui Potemkin decât cu realitatea. Viața evreiască era literalmente pe ducă. Majoritatea evreilor erau lipsiți de învățătură evreiască. Evreii mai în vârstă știau să citească și să vorbească idiș, însă nu și ebraica. Rosteau rugăciunile evreiești în mod mecanic; erau puțini cei care înțelegeau cu adevărat rugăciunile în ebraică. Evreii mai tineri știau chiar mai puțin de atât. Comunitatea evreiască era sprijinită în principal de organizația American Jewish Joint Distribution Committee – Joint, pe scurt –, care contribuia în fiecare an cu aproximativ două milioane de dolari, un aport important

la bugetul total al comunității, și care ajuta populația evreiască aflată în declin să supraviețuiască.

Restul zilei am dedicat-o vizitării Centrului Comunitar Evreiesc, aflat la câteva străzi distanță de Templul Coral, urmată de opriri mai scurte la alte două sinagogi. Una dintre ele a fost Templul Unirea Sfântă, care astăzi funcționează în mare parte ca muzeu, cu fotografii ale decimării evreilor români de către naziști și fasciștii români la începutul anilor 1940. Cealaltă a fost Sinagoga Mare, întunecată, umedă și rece, care nu era folosită pentru slujbele zilnice, ci pentru găzduirea unei mici grădinițe evreiești. Fiind deja într-o dispoziție mohorâtă, ne-am continuat vizita mergând la casa de bătrâni a comunității evreiești, unde trăiau mulți supraviețuitori ai Holocaustului, oameni care abia erau în stare să vorbească sau să se descurce fără ajutor. Din câte am reușit să ne dăm seama, personalul era binevoitor și grijuliu, însă facilitățile erau învechite și teribil de inadecvate.

Când nu mergeam pe jos, mijlocul nostru de transport prin București era un vechi autobuz care tușea și pufăia, însă reușea în cele din urmă să ne ducă în locul în care trebuia să ajungem. Februarie nu era luna ideală pentru a ne afla în București, îndeosebi după o ninsoare abundentă, cum am prins noi. Grupuri întregi de bărbați și femei în ținută de birou ieșiseră cu lopeți pe străzi să curețe zăpada. Ghidul nostru român ne-a explicat că erau „voluntari” care-și făceau periodic datoria în numele Republicii Socialiste România. Bieții oameni, scoși cu forța din birourile lor, erau nevoiți să curețe zăpada în gerul mușcător.

Bucureștiul anului 1976 era prins într-o gaură temporală care a început în secolul al XIX-lea și s-a terminat la sfârșitul anilor 1930. Căruțele trase de cai erau ceva comun pe străzile cu piatră cubică. Alte modalități de transport erau la fel de învechite – camioane vechi care tușeau și huruiau, automobile Dacia, de fabricație românească, cu motoare slabe, și, din când în când, câte o mașină străină, care părea nelalocul ei. Clădirile cândva frumoase ale Bucureștiului erau dărăpănate, cu vopseaua scorojită pe fațade și lemnul putred care se întrevedea prin spărturi. Pe străzi, nimeni nu ne saluta și nu părea să ia cunoștință de prezența noastră, ci toată lumea își ferea privirea. Cerul întunecat sporea mohoreala, așa cum o făcea și smogul atotprezent, provenit de la furnalele care ardeau

cărbuni și care învăluiau orașul într-o permanentă ceață gălbuie. Puteai nu numai să vezi smogul, ci să-i și simți mirosul.

Apoi s-a întâmplat ceva neprevăzut care avea să mă lege pentru totdeauna de România. Trei adolescenți evrei ne-au abordat pe mine și pe Carol pe trotuarul din fața hotelului nostru. Cu privirea în pământ, unul dintre ei m-a întrebat în engleză dacă sunt american. Când i-am spus că da, m-a întrebat dacă sunt evreu. Când am răspuns din nou că da, acesta a izbucnit:

— Să nu credeți ceea ce vi se spune. Situația de aici e teribilă, mai ales pentru evrei. Suntem învinuiți pentru tot ce nu merge bine. Ajutați-ne să plecăm. Evreii nu au niciun viitor în România. Tot ce auziți e o minciună, o minciună, o minciună.

Acesta a fost momentul hotărâtor. În următorii treisprezece ani, am construit în Statele Unite o industrie domestică având un singur scop – să ajut firava comunitate evreiască din România să plece din țară.

E greu pentru oamenii din Occident din zilele noastre, fie ei evrei, să înțeleagă cum era să fii evreu în Europa Răsăriteană în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX. Evreii erau o comunitate izolată; trăiau împreună în mici comunități, în ștetluri, iar mai târziu în orașe majoritar evreiești sau în anumite părți ale orașelor, având propriii lor lideri și uneori propriile forțe de poliție și propriii percepatori. Pentru evrei, Europa de Est nu era un creuzet. Evreii din România trăiau asemenea tovarășilor lor evrei din învecinatele Ucraina, Galiția (Polonia) și Rusia. Înainte de al Doilea Război Mondial, erau în jur de 800.000, mai mult de patru procente din populație (în Statele Unite, mai puțin de două procente din populație sunt evrei). Erau meșteșugari din pătura inferioară a clasei de mijloc, fierari, croitori și prăvăliași. După Congresul de la Berlin din 1878 și eliminarea progresivă a restricțiilor impuse evreilor, aceștia au avut acces la profesiile liberale – drept și medicină –, mai ales în București și în orașele mai mari din România. Primii evrei au venit în România din Polonia; mai târziu, evreii care fugeau de Inchiziția din Spania și Portugalia au venit la rândul lor în România. Când am ajuns în România, în anii 1970, încă mai existau aici sinagogi sefardice – spaniole și portugheze –, care-și legau obârșia de comunitățile evreiești din Peninsula Iberică. E posibil ca unii evrei din România să fi avut strămoși cazari, un popor nomad turcic care trăia pe

teritoriul Kazahstanului de azi, și care s-au convertit în masă la iudaism în secolul al IX-lea sau al X-lea. Regiunea a fost cotoplită de mongoli în secolul al XIII-lea.

Viața evreiască era înconjurată în România de o cultură bogată. Teatrul idiș își are originea în România și chiar și în timpul vieții mele, un mare număr de *chazani* (cantori) din Statele Unite s-au născut în România. Poate că fuziunea dintre muzica țigănească și cântecele liturgice evreiești este răspunzătoare pentru bogăția muzicii evreiești din România. Dar, spre deosebire de coreligionarii din alte părți ale Europei de Est, evreimea românească nu a dat mari învățați evrei. Înființarea faimoaselor ieșiva, școli religioase în secolele al XIX-lea și XX în Lituania, Belarus, Polonia și Ucraina nu s-a petrecut și în România. Aceasta a făcut ca evreii din alte locuri să-i considere pe evreii români ca fiind needucați în spiritul evreiesc, o societate înapoiată, neatinsă de modernismul care mătura întreaga Europă.

După al Doilea Război Mondial, cea mai mare parte a evreilor români au emigrat în Israel, în total, în jur de 400.000 de persoane. Imediat după război, supraviețuitorii evrei ai Holocaustului și ai României fasciste au plecat în valuri spre viitorul stat evreiesc al Israelului, revenind mai târziu în țară sub „dreptul de întoarcere” al Israelului, care se aplica evreilor de pretutindeni. Un alt mare val de evrei români a plecat spre Israel la începutul anilor 1960; după aceea, aceștia au plecat an de an într-un număr mic.

Israelul era mai aproape și mai accesibil decât Statele Unite și nu era necesară o viză de emigrare. Mai mult decât atât, să aplici pentru o viză a Statelor Unite necesita mult timp, iar rezultatul era incert. Privită ca o chestiune politică, regimul comunist din România a considerat că evreii care emigrau în Israel se „întorceau acasă”, în patria lor istorică. Plecarea era văzută de către liderii comuniști ai României ca o pată pe obrazul țării, însă într-o măsură mult mai mică decât emigrarea într-o țară occidentală, mai ales în Statele Unite. Evreii români fuseseră printre primii sioniști care emigraseră în Palestina cu mai bine de o sută de ani în urmă.

Când am vizitat România cu două dintre fiicele noastre la începutul anilor 1980, am văzut sinagogi în Moldova (una dintre cele două principale istorice care la un moment dat avea o numeroasă populație evreiască)

împodobite cu artă primitivă, pictată de mână, care înfățișa scene biblice din străvechiul Israel, după cum și le imaginase artistul. Așa cum îi plăcea rabinului Rosen să spună:

— Evreii noștri se duc în Israel, nu în Philadelphia.
Era adevărat atunci și continuă să fie și astăzi.

Emigrarea evreiască din România în Israel: o colaborare complexă

În timp, am devenit persoana de contact în Statele Unite pentru emigrarea evreilor români – nu c-ar fi existat prea multă competiție. În cele din urmă, am construit o rețea între organizațiile evreiești din America, membrii Congresului și cei din câmpul executiv. Am vorbit nu doar în numele meu, dar și în cel al Comitetului Evreiesc American și al Conferinței Președinților Marilor Organizații Evreiești Americane (Conferința Președinților), organizația umbrelă care pe atunci era formată din aproximativ treizeci de organizații, dar care astăzi numără mult mai multe.

Și alte organizații evreiești și-au acordat sprijinul, în special B'nai B'rith International. Am lucrat împreună, întâlnindu-ne cu senatori și oficiali de la Casa Albă și din departamentele de Stat și de Comerț, făcând demersuri pe lângă ambasadorul român de la Washington și, cu trei ocazii, direct pe lângă Ceaușescu și miniștrii săi. În acei treisprezece ani, administrațiile Carter, Reagan și Bush ne-au sprijinit demersurile așa cum a făcut-o și ambasada americană din București.

În Senat, senatorii Adlai Stevenson III (democrat din Illinois) și John Danforth (republican din Missouri) au fost în mod special de ajutor. Guvernul israelian a contribuit și el serios, dar în acel moment habar n-aveam că plătea României o sumă fixă pentru fiecare evreu căruia i se permitea să emigreze în Israel. Am aflat despre aceste răscumpărări abia când am citit cartea lui Radu Ioanid, *Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*, publicată în 2005. (Ioanid este directorul arhivelor de la Muzeul Holocaustului din Washington, D.C.) Mai târziu, am aflat că Republica Federală Germană îi plătea de asemenea o taxă lui Ceaușescu pentru a le permite etnicilor germani să emigreze din România în Germania de Vest.

Ceașescu le permitea unor oameni ca rabinul Rosen să călătorească în străinătate cu înțelegerea implicită a faptului că aceștia nu își vor folosi libertatea pentru a critica România. Până să apar eu pe scenă, eforturile Israelului în România era coordonate de Nehemiah Levanon, din biroul prim-ministrului. M-am întâlnit cu Levanon în biroul meu din Washington în 1979, timp de câteva ore care s-au dovedit a fi neplăcute. Nici atunci, nici mai târziu, nici el, nici vreun alt oficial israelian nu mi-a spus ceva despre aceste plăți secrete. De fapt, Ceașescu avea de câștigat din ambele părți pentru același lucru – bani de la israelieni și avantaje comerciale din partea Statelor Unite. Îi condamn pe israelieni la fel de mult ca pe Ceașescu, în primul rând pentru că nu mi-au spus și, în al doilea rând, pentru că au plătit o răscumpărare degeaba. Grupul nostru din Statele Unite avea puterea de a-i scoate pe evrei din România, și a și făcut-o.

Pârghia noastră era statutul comercial de națiune cea mai favorizată acordat României, care era adus în discuție în fiecare an pentru reînnoire în Congresul Statelor Unite. Sub amendamentul Jackson-Vanik adus legii comerțului în 1974, care determina relațiile comerciale ale SUA cu țările comuniste, președintelui i s-a cerut să revizuiască în fiecare an clauza națiunii celei mai favorizate a României în fiecare an. Dacă administrația recomanda reînnoirea, aceasta devenea lege, dacă nu cumva Congresul vota respingerea sa. Au fost ani în care Camera Reprezentanților a adoptat respingerea statutului de națiune cea mai favorizată pentru România, însă Senatul n-a fost de acord. Eforturile mele și ale colegilor mei se concentrau asupra Senatului.

Administrația Ford a recomandat pentru întâia oară acordarea acestui statut României în 1975, în mare măsură ca recunoaștere a gestului de independență prin care țara ieșea de sub tutela Uniunii Sovietice în ceea ce privește anumite aspecte ale politicii externe. De exemplu, Ceașescu a continuat să aibă relații diplomatice cu Israelul în perioada Războiului de Șase Zile din 1967, când Uniunea Sovietică și celelalte state comuniste au întrerupt relațiile cu acesta. Un an mai târziu, a acuzat Armata Roșie pentru înăbușirea Primăverii de la Praga și a retras armata română din Înaltul Comandament al Tratatului de la Varșovia.

De asemenea, Ceașescu le-a dat peste nas liderilor sovietici de la Kremlin prin vizitele periodice pe care le făcea în China, unde era

primit cu etalări generoase ale prieteniei, demne de un adevărat lider de talie mondială, care depășeau cu mult relativa insignifianță a lui Ceaușescu pe scena globală. Ceaușescu a fost un beneficiar involuntar al conflictului chino-sovietic. Chinezii nu mai isprăveau cu linguşirile, ca o modalitate de a arăta că Uniunea Sovietică nu era singura putere comunistă a lumii. În Beijing, Ceaușescu se întâlnea cu liderul comunist chinez, Mao Zedong, iar după moartea acestuia, cu succesorul său, Deng Xiaoping. De asemenea, se deplasa adesea la Belgrad pentru a se întâlni cu președintele Iugoslaviei, Josip Broz Tito, care scosese în 1948 Iugoslavia din tabăra sovietică.

Inițiativele personale ale lui Ceaușescu au atras atenția Washington-ului, având ca rezultat întâlniri la Casa Albă și cine oficiale de stat găzduite de către președinții Nixon, Ford și Carter. Președinții Nixon și Ford au vizitat la rândul lor România, unde au fost întâmpinați de mulțimi mari și entuziaste de oameni. E posibil ca mulțimile să nu se fi adunat într-un mod cu totul spontan – comuniștii știau cum să scoată mulțimile în stradă –, dar numărul uriaș de români înșiruiți de-a lungul străzilor și reuniunile populare entuziaste erau impresionante. Reacția populară a fost consemnată cum se cuvine la Washington și a declanșat alarma la Moscova. Din punctul de vedere al Washington-ului, clauza națiunii celei mai favorizate era o „recompensă” pentru faptul că România nu adera la politica Moscovei. Revizuirea anuală de către administrație și Congres a clauzei națiunii celei mai favorizate ne-a oferit mie și celorlalți susținători ai emigrării evreiești autoritatea de a îndemna România, o țară care tânjea după valută forte, liber convertibilă, să-i lase pe evreii săi să plece.

Ceaușescu știa că opoziția evreilor ar pune capăt clauzei națiunii celei mai favorizate pentru România, iar fără această clauză, bunurile românești nu aveau cum să concureze pe piața Statelor Unite. Taxele mari ale SUA ar fi ținut departe exporturile românești. Aceasta era o reală amenințare. Diverși membri ai Congresului, atât din tabăra democraților, cât și din cea a republicanilor, aveau motive să blocheze statutul de națiune cea mai favorizată pentru România. Unii susțineau că asta ar fi politică pe considerente etnice. Maghiarii americani erau vocali în a-și exprima opoziția, ale cărei origini izvorau din tensiunile istorice dintre etnicii români și

etnicii maghiari din Transilvania, regiune care, înainte de 1918, făcuse parte din Imperiul Austro-Ungar.

Majoritatea oamenilor care trăiau în Transilvania erau de etnie română, dar cei care dețineau puterea înainte de 1918 erau în majoritate maghiari. În urma tratatului de pace care a fost semnat după Primul Război Mondial, Transilvania a devenit parte a României, însă furia și disperarea etnicilor maghiari, care se considerau conducătorii de drept ai Transilvaniei și ai elitei culturale, nu s-au domolit. Alți membri ai Congresului care urmăreau să blocheze statutul de națiune cea mai favorizată pentru România răspundeau presiunilor din partea oamenilor de afaceri americani care ar fi avut de pierdut în urma importurilor ieftine din România. Pentru o a treia categorie, totul se reducea la îndreptățita neîncredere și dezaprobare față de Ceaușescu și la frica și ura față de comunism.

În ciuda acestor presiuni, administrația democratică și cea republicană au recomandat Congresului ca statutul de națiune cea mai favorizată al României să fie reînnoit, iar Congresul s-a conformat. Drept răspuns, România s-a angajat să sprijine emigrația evreilor și să țină cont (ceea ce n-a făcut) de angajamentul său față de Acordul de la Helsinki din 1975, de a respecta drepturile omului și drepturile religioase ale tuturor cetățenilor săi. Însă reînnoirea anuală a clauzei n-a fost niciodată floare la ureche, iar fără sprijin evreiesc, rezultatul ar fi fost diferit. Pentru a preîntâmpina abaterile, eu și o mână de avocați aveam să ne întâlnim în fiecare an cu senatori aflați în poziții cheie, pentru a-i îndemna să-și acorde sprijinul, iar în timpul procesului de votare stăteam în culisele plenului și strângeam voturi.

Întâlniri cu Nicolae Ceaușescu

Până la răsturnarea și moartea lui Ceaușescu, la sfârșitul anului 1989, și moartea rabinului Rosen, survenită patru ani mai târziu, acești doi bărbați au fost pentru mine jucătorii cheie – Ceaușescu pentru că el controla totul în România, iar rabinul Rosen pentru că el era vocea și liderul comunității evreiești din România. Ceaușescu era antrenorul și căpitanul țării – el anunța fiecare joc și apoi pasa mingea sau alerga cu ea –, așadar nu era o întrecere între doi egali. Însă ceea ce-i lipsea rabinului din punct de vedere

al puterii politice, acesta compensa prin șiretenie și legături, mai ales în Statele Unite, lucru care l-a impresionat pe Ceaușescu, ale cărui origini erau umile. Prin sprijinirea clauzei națiunii celei mai favorizate, rabinul Rosen a găsit o modalitate de a deveni valoros în ochii lui Ceaușescu, iar în schimb a obținut beneficii modeste pentru evreii din România.

În ciuda relativei independențe a lui Ceaușescu față de Moscova, sau poate tocmai din acest motiv, România era una dintre cele mai opresive țări din blocul comunist. Ceaușescu și-a modelat conducerea după cea a dictatorului nord-coreean, Kim Il-sung, pe care l-a vizitat în 1971. Politica de îngrădire a SUA față de Uniunea Sovietică, aplicată atât de administrația democrată, cât și de cea republicană, încerca să întrețină relații bune cu dictatori comuniști ca Ceaușescu, pentru că aceștia puteau fie să provoace Moscova, fie să sprijine Statele Unite în detrimentul Moscovei. Ceaușescu a jucat la două capete, dându-se pe nesimțite pe lângă Occident, pentru a i se băga pe sub piele, fără a-și tăia legăturile cu partenerul său de bază din Moscova. Detensionarea diplomatică mijlocește parteneri ciudați, uneori chiar odioși. Statele Unite și alte țări occidentale l-au copleșit cu complimente pe Ceaușescu, cu toate că trebuiau să știe că însemnele independenței afișate de Ceaușescu nu erau decât niște zorzoane. Ceaușescu, țăranul grobian și conspirativ, împreună cu soția lui, Elena, au primit chiar și rangul onorific de cavaleri în 1978 din partea reginei Elisabeta a II-a, în Westminster Abbey.

Elena era încă și mai detestată în România decât soțul ei. Niciunul dintre ei nu era educat, însă ea susținea că e chimistă, iar soțul ei atotputernic a numit-o președinta Academiei de Științe din România, o instituție românească venerabilă și foarte respectată. Numirea ei a devenit subiect de banc printre români și o rușine națională. Pentru ca șarada să fie completă, organul propagandei comuniste i-a atribuit numeroase invenții pe care nici măcar nu le văzuse vreodată și pe care probabil că nici nu era în stare să le înțeleagă. Cu toate acestea, în ultimii ani ai lui Ceaușescu, când sănătatea lui era slăbită din cauza diabetului, Elena apărea în public alături de el, asumându-și din ce în ce mai mult rolul de conducător egal în drepturi cu soțul ei.

Cine era Ceaușescu? Născut într-o familie de țărani, fără să fi avut parte de vreo educație, asemenea lui Iosif Stalin, și-a croit drum în sus

pe scara Partidului Comunist. Nu avea niciun talent intelectual evident și, spre deosebire de Stalin, nu se angaja în dezbateri ideologice. În drumul lui spre putere, a fost slugarnic față de șefii săi, dar imediat ce a ajuns în vârf, a fost brutal cu cei de sub el. Ceaușescu prețuia puterea de dragul puterii, nu de dragul ideologiei. În anii tinereții fusese un scandalagiu, dar atunci când l-am cunoscut era moale, cu păr cenușiu spre alb, început de chelie și un chip durduliu, lipsit de culoare. Avea o inteligență țărănească, era șiret, hotărât să păstreze controlul asupra Partidului Comunist și, prin el, asupra României. Asemenea lui Stalin, a renunțat la religie la o vârstă fragedă. În timp, Biserica Ortodoxă Română a fost subjucată voinței lui și, alături de alte instituții, împânzită de informatori. În România, biserica avea o poziție centrală în definirea identității. Asemenea liderilor comuniști din alte țări, Ceaușescu era atent să nu o rupă în mod deschis cu biserica, de teamă să nu-i supere pe credincioși. În ochii liderilor comuniști ai României, o biserică ortodoxă plină de informatori, compromisă și prin urmare servilă (începând de la vârf, cu patriarhul) era mai bună decât una care ar fi putut să provoace guvernul. Fără îndoială, Ceaușescu a urmărit cu îngrijorare ce s-a întâmplat în Polonia, când cardinalul Karol Józef Wojtyła, care mai târziu a devenit Papa Ioan Paul al II-lea, a provocat în mod deschis autoritățile comuniste.

Prima mea întâlnire cu Ceaușescu a avut loc în aprilie 1978 în hotelul Waldorf-Astoria din New York. A fost organizată de ambasadorul României, Nicolae Nicolae, care credea în știrea falsă, antisemită, potrivit căreia evreii se aflau în centrul lumii afacerilor. Acesta m-a implorat să aduc un grup de lideri de afaceri pentru a discuta oportunități de investiție cu Ceaușescu. Avusesem întâlniri dese cu ambasadorul Nicolae în numele evreimii românești și probabil că a presupus (în mod greșit) că aveam o mare influență în cadrul comunității evreiești.

Pentru a nu-l dezamăgi, am convins vreo doisprezece remarcabili oameni de afaceri și lideri financiari evrei să se întâlnească la New York cu Ceaușescu, aflat pe drumul său de întoarcere spre București, după întâlniri oficiale la Washington și o cină oficială la Casa Albă. Grupul nostru, format din indivizi dintre care unii nu se întâlniseră niciodată, s-a înghesuit în holul hotelului Waldorf-Astoria, cât să le explic tuturor

misiunea noastră și să mă asigur că ne ținem de scenariu – acela de a-i spune lui Ceaușescu că investițiile evreiești în România depind de permisiunea de a emigra acordată de guvernul său evreilor din România. Au încuviințat cu toții, după care am traversat holul spre un lift securizat care ne-a dus la etajul patruzeci și șapte, foarte bine păzit.

Când am intrat în apartamentul lui Ceaușescu, am fost întâmpinați de ambasadorul Nicolae și ministrul afacerilor externe al României, Ștefan Andrei (mult mai târziu, acesta a fost condamnat la doi ani de închisoare pentru că a dat ordin armatei să tragă în demonstrații în timpul revoltei care l-a răsturnat pe Ceaușescu în 1989). Dacă aș spune că Ceaușescu era neimpresionant, aș folosi un eufemism. Puținele lucruri pe care le-a spus erau lipsite de emoție sau de convingere. A exprimat o ușoară enervare când a văzut că o ținem una și bună cu drepturile evreilor de a părăsi România, dar altminteri a părut a fi distant și neinteresat. După întâlnire, ambasadorul Nicolae a trădat o anumită dezamăgire pusă pe seama faptului că ne-am concentrat asupra emigrației evreiești, și nu asupra oportunităților de afaceri în România, acesta fiind motivul pentru care el aranjase întâlnirea. Presupun că asta a însemnat o victorie pentru tabăra noastră. Singurul aspect important al întâlnirii a fost mormăitul afirmativ cu care Ceaușescu a răspuns cerinței mele de a confirma că evreii din România erau liberi să emigreze în Israel.

E posibil ca Ceaușescu să fi fost prost dispus dintr-un alt motiv. Zbigniew Brzezinski, consilierul pentru securitate națională al președintelui Jimmy Carter, mă sunase mai devreme în acea dimineață pentru a-mi spune că președintele Carter adusese în discuție problema emigrării evreiești în timpul întâlnirii lui cu Ceaușescu la Casa Albă. Aceasta se întâmplase pentru că, în urmă cu câteva zile, îi menționasem problema lui Brzezinski. Ceaușescu a respins furios intervenția președintelui Carter, spunând că emigrarea era o chestiune internă a României – mai exact: „Asta nu e treaba dumitale.” Președintele Carter i-a răspuns fără să zâmbească, ochii lui albaștri aruncându-i celebra privire înghețată: „Vreau să înțelegeți, domnule președinte Ceaușescu, că în Statele Unite, preocuparea evreilor americani pentru coreligionarii săi din România are impact asupra politicilor guvernului SUA privind România.” Nu era tocmai o aluzie

subtilă la ce avea să se întâmple în cazul în care Ceaușescu ar fi cârmit România în altă direcție.

Guvernul Israelului se implică

După întâlnirea cu Ceaușescu, lucrurile au mers bine o vreme. Apoi s-a implicat și guvernul israelian, și jocul a trecut la un cu totul alt nivel. Până atunci nu-i auzisem niciodată pe israelieni vorbind despre evreii din România. Presupuneam că Israelul se ținea departe de problemă în mare parte datorită unui *quid pro quo*, datorită ajutorului oferit de România Israelului în alte chestiuni. Greșeam. Guvernul israelian a hotărât să-și folosească puterea în Statele Unite pentru a se opune reînnoirii clauzei națiunii celei mai favorizate acordată României, dacă aceasta nu era de acord să permită emigrarea unui număr de 2.500 de evrei până la sfârșitul lui 1979. Mai târziu am aflat că aceasta făcea parte dintr-o strategie mai amplă de a convinge Uniunea Sovietică să-și ia în serios obligațiile de sub amendamentul Jackson-Vanik adus legii comerțului din SUA, care le cerea statelor comuniste să permită libera emigrare ca o condiție pentru acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate.

În timp ce Israelul plătea României pentru a le permite evreilor să plece, clauza națiunii celei mai favorizate era singurul instrument de care dispuneau israelienii pentru a îndemna Uniunea Sovietică să le permită evreilor să emigreze. Iar numărul lor era imens: în Uniunea Sovietică trăiau aproximativ 2 milioane de evrei, făcând ca populația evreiască din România să pară minusculă prin comparație. Guvernul israelian hotărâse că sovieticii aveau să considere presiunile asupra României ca fiind un semn că Uniunea Sovietică trebuia să deschidă robinetul, dacă nu, avea să riște pierderea clauzei națiunii celei mai favorizate. Acest raționament aberant m-a deabusolat. Israelul era disperat să grăbească procesul de emigrare a evreilor din Uniunea Sovietică în Israel. Acest lucru depindea de clauza națiunii celei mai favorizate. Nimeni nu era într-atât de prost să creadă că Israelul sau prietenii Israelului aveau să se joace cu felul în care amendamentul Jackson-Vanik era aplicat în Uniunea Sovietică.

A fost un gest lipsit de noimă din partea Israelului până și să sugereze această posibilitate, ca să nu mai vorbim de transformarea sugestiei în amenințare. Diplomații sovietici din Washington și colegii lor din Moscova nu-și petreceau timpul făcându-și griji în legătură cu ce se întâmpla în România lui Ceaușescu, pentru care nu nutreau niciun fel de afecțiune. Mai mult, retragerea clauzei națiunii celei mai favorizate ar fi afectat relațiile României cu Statele Unite și probabil și relațiile româno-israeliene. Comunitatea evreiască din Statele Unite ar fi fost acuzată că a promovat un interes parohial, cu prețul interesului național mai larg și ar fi adus comunitatea evreiască din România într-o poziție imposibilă, ținută ostatică de către Ceaușescu și probabil acuzată pentru eșecul României de a primi statutul de națiune cea mai favorizată. În acel moment, comerțul bilateral dintre Statele Unite și România era în jur de 1 miliard de dolari pe an; nu se poate spune că era o cifră uriașă, dar clauza națiunii celei mai favorizate era importantă pentru România, o țară disperată să pună mână pe valută forte pentru a-și plăti datoria externă și pentru a-și îmbunătăți relațiile economice cu Statele Unite și Europa Occidentală.

Am încercat să-i explic acest lucru lui Nehemiah Levanon, omul de bază din biroul prim-ministrului Israelului, când acesta mi-a făcut o vizită la biroul meu din Washington la sfârșitul lui aprilie pentru a mă convinge să adopt o atitudine fermă în privința României. Mai multe organizații evreiești proeminente, care până în acel moment nu erau preocupate de starea proastă în care se aflau evreii din România, au fost convinse de către Levanon să urmeze exemplul Israelului și să adopte un rol activ în lupta împotriva acordării clauzei națiunii celei mai favorizate pentru România. Levanon a vorbit cu multă autoritate și, în timpul vizitelor pe care le-a efectuat la mai multe organizații evreiești, nu a ezitat să menționeze numele unor israelieni importanți. În chestiunile privitoare la comunitățile evreiești din întreaga lume aflate în dificultate, evreii americani au tendința să urmeze exemplul Israelului, pe motiv că Israelul știe mai bine decât ei ce se întâmplă în acele țări. Chiar dacă de cele mai multe ori este adevărat, există și excepții, iar aceasta era una dintre ele. Având în vedere o potențială emigrare evreiască în masă din Uniunea Sovietică și încercând să folosească România

drept pârghie, Israelul risca mult pentru nimic. În cele din urmă, am putut să găsim o soluție decentă, pentru a evita ceea ce ar fi însemnat o pierdere pentru toți cei implicați.

Când vestea că reînnoirea clauzei națiunii celei mai favorizate e în pericol a ajuns la București, Ministerul Afacerilor Externe și-a trimis la Washington șeful Direcției America de Nord, un fost ambasador al Statelor Unite în România, Corneliu Bogdan, un evreu român care uitase de rădăcinile sale evreiești. Theodore Mann, președintele Conferinței Președinților, m-a rugat să prezidez întâlnirea cu Bogdan. Urmau să fie trei participanți: George Spectre, directorul asociat al B'nai B'rith International, Mark Talisman, din partea Federației Filantropilor Evrei, și eu. Spectre, Talisman și cu mine ne-am întâlnit cu cincisprezece minute înainte de ora stabilită pentru a ne pune la punct strategia. Ambii bărbați mi s-au adresat mie, avocatul de la Washington, și și-au exprimat speranța că-aș putea să vin cu vreun plan înainte de începerea întâlnirii. Când a sosit Bogdan, am încropit o propunere din trei părți care a supraviețuit în focul negocierilor și a devenit piatra de temelie a acordului pe care l-am încheiat.

Bogdan fusese ambasador al României la Washington din 1967 până în 1976, mai mult decât oricine altcineva. Era bine văzut în Statele Unite, unde a luat contact cu publicul american, inclusiv cu cei din comunitatea evreiască. (Mai târziu, Bogdan a întrerupt legăturile cu Ceaușescu și a fost concediat din cadrul Ministerului de Externe. Rămas fără un loc de muncă, a apelat la Federația Evreiască din București pentru ajutor.)

În cadrul întâlnirii noastre, i-am propus lui Bogdan ca rabinul Rosen (pe care nu-l întâlnisem încă) să fie autorizat să anunțe public, dintr-un capăt în celălalt al României, că oricărui evreu care dorește să emigreze i se va permite să-o facă și-am mai propus ca Guvernul României să-mi furnizeze în mod regulat rapoarte privind numărul de cereri depuse și datele la care acestea au fost depuse. Ultima parte a propunerii atrăgea după sine ca evreii care aveau de gând să emigreze în Israel să se înregistreze la ambasada Israelului din București.

După mai multe zile de politică la marginea prăpastiei și după o sesiune care s-a desfășurat pe tot parcursul zilei de 4 Iulie la Ambasada română, am ajuns la o înțelegere. Bogdan a ținut piept fiecăruia dintre

pașii de urmat, însă, după ce la sfârșitul zilei de 4 iulie s-a consultat cu Bucureștiul, în cele din urmă a fost de acord cu propunerea noastră, comunicându-ne în același timp nemulțumirea sa și a guvernului său.

Înțelegerea a fost trecută pe hârtie într-o agendă nesemnată. În calitate de persoană privată care negocia cu un Guvern străin, știam că aveam nevoie de sprijinul Departamentului de Stat, așa că, secondat de Bogdan, am prezentat acordul în cadrul Departamentului de Stat. Departamentul l-a înaintat în aceeași zi ambasadei SUA de la București, după care i-am trimis o scrisoare congresmenului Charles Vanik (republican din Ohio), președintelui subcomisiei comerciale a Camerei, raportând în legătură cu negocierile care au decurs cu succes și încurajând la reînnoirea clauzei națiunii celei mai favorizate pentru România. Cu sprijinul evreilor americani, a fost împiedicată o rezoluție de a abroga clauza națiunii celei mai favorizate în Camera Reprezentanților, nici măcar n-a mai ajuns pe masa Senatului.

În octombrie, rabinul Rosen a anunțat cu mândrie în fața unei sinagogi din București pline de credincioși, de Iom Kipur (Ziua Ispășirii), că toți evreii care vor să emigreze în Israel se pot înscrie pe lista Federației Comunităților Evreiești din România. În decurs de doar câteva zile, s-au înscris mai mult de 600 de persoane. Rabinul Rosen a crezut că avântul inițial se va domoli, dar până la sfârșitul anului, numărul celor înscriși a ajuns la 1.000. Mai presus de toate, după înțelegerea din iulie, a existat un singur caz al unui aplicant care a fost retrogradat din funcție după ce a depus actele pentru pașaport – lucru care înainte se întâmpla des. Rabinul Rosen a intervenit, iar aplicantul, un profesor de engleză, și-a primit pașaportul și a emigrat în Israel.

În următorii patru sau cinci ani, lucrurile au decurs relativ bine. În fiecare an, administrația președintelui Ronald Reagan a recomandat reînnoirea clauzei națiunii celei mai favorizate pentru România, iar Congresul nu a avut nimic de obiectat. În fiecare lună, primeam de la București o listă a aplicanților pentru pașaport și datele la care au aplicat. Treceam în revistă numele, verificam timpul necesar pentru obținerea pașaportului și îi ajutam pe cei care aveau nevoie de ajutor să se stabilească în Israel.